

مفهوم و جایگاه خرد در کلیله و دمنه

مهدی حسنی باقری شریف آباد

دانشگاه آزاد اسلامی واحد سیرجان Mehdi.hassanibakri@gmail.com

چکیده

ادبیات کهن ایران گذشته از ارزش ادبی که دارد حاوی اندیشه‌های ژرف ایرانی‌ها در طول هزاره‌ها و سده‌های گذشته می‌باشد. یکی از این آثار به جا مانده کتاب «کلیله و دمنه» است. این کتاب اندرزنامه‌ای است درباره حکومت و سیاست که خطوط اصلی آن بر محور اندیشه‌های ایرانشهری است. «خرد» یکی از برجسته‌ترین این محورها است. هدف اصلی این مقاله واکاوی مفهوم و جایگاه خرد در کلیله و دمنه است. تلاش شده است با طرح پرسشی درباره مفهوم و جایگاه خرد در این اثر و با استفاده از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و با گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای، مفهوم و جایگاه خرد واکاوی گردد. به این منظور پس از ذکر مقدمه، ابتدا بحثی کوتاه در تبارشناسی مفهوم خرد در متون و آیین‌های ایران باستان مطرح گردیده و سپس در قالب مباحثی چون ویژگی‌های خرد و خردمندان در کلیله و دمنه، جایگاه و مفهوم خرد به بحث گذاشته شده است. در نهایت نویسنده به این نتیجه دست یافته که خرد در کلیله و دمنه، متأثر از مفهوم کلی آن در اندیشه‌های کهن ایرانی به دو دسته ذاتی و اکتسابی تقسیم می‌شود و نمودهای آن در باب‌های گوناگون این اثر بر حسب موقعیت و شرایط، در قالب رفتار شخصیت‌های حکایت‌ها قابل بررسی است.

واژه‌های کلیدی

کلیله و دمنه، اندیشه‌های ایرانشهری، خرد، خرد سیاسی، اندیشه سیاسی در ایران

مقدمه

«کلیله و دمنه» که اصل آن هندی و «پنجه تنتره» نامیده می‌شد، در ردیف اندرزنامه‌های بازمانده از دوران ایران باستان قرار می‌گیرد. این کتاب در ردیف آثاری است که در سه قرن اول هجری از زبان پهلوی به زبان عربی برگردانده شده است. این کتاب بعدها، در قرن ششم هجری - احتمالاً در سال ۵۳۶ - توسط ابوالمعالی نصرالله منشی به فارسی ترجمه گردید. ذبیح‌الله صفا ترجمه نصرالله منشی را نخستین نمونه از آثار نثر مصنوع فارسی می‌داند (صفا، ۱۳۸۵: ۵۴۴).

جدا از ارزش‌های ادبی این اثر و جایگاه آن در تاریخ ادبیات ایران، کلیله و دمنه در تاریخ اندیشه ایران، و به ویژه در تاریخ اندیشه سیاسی، جایگاه ویژه‌ای دارد.

کلیله و دمنه را در یک نگاه می‌توان کتابی درباره شهریار و پادشاهی نامید. کتابی که نویسندگان آن به رسم مالوف گذشتگان تلاش کرده‌اند تا دقایق و ظرایف و آداب و رسوم جهان‌داری و حکومت را در قالب حکایت‌های زیبا و جذاب و دلنشین برای پادشاهان و احتمالاً کارآموزان این منصب از میان درباریان، بیان کنند. نوع نگاه به این گونه آثار که در ادبیات فارسی کم هم نیست و تقریباً بخش عمده‌ای از تاریخ ادبیات را به خود اختصاص می‌دهد، به دلیل فقدان روش‌های علمی پژوهش و خالی بودن جای پژوهش‌های جامعه‌شناسی ادبیات و ادبیات سیاسی، صرفاً ادبی و تاریخی است؛ در حالی که جنبه‌های سیاسی و جامعه‌شناختی و... این آثار بسیار حایز اهمیت است.

محور و مخاطب اصلی کلیله و دمنه، پادشاهان و کارگزاران حکومتی هستند. و خمیرمایه مباحث آن بر اندیشه‌های ایرانی‌های باستان در باب حکومت قرار دارد. این اندیشه‌ها در ادبیات سیاسی ایران به نام «اندیشه سیاسی ایرانشهری» شناخته می‌شود. مبنای این اندیشه‌ها مفاهیمی است که عمدتاً برگرفته از آیین‌ها و تفکرات ایرانی‌های باستان است. گاه ریشه این تفکرات به دوران قدیمی‌تر زندگی آریایی‌ها می‌رسد و بعضاً می‌توان جنبه‌هایی از آن را در اساطیر و باورهای مشترک اقوام هند و اروپایی نیز پیدا کرد. به این ترتیب مباحث مطرح شده در هریک از آثار مرتبط به این اندیشه‌ها، ناگزیر بر مبنای تفکرات مردم آن دوره قرار می‌گیرد.

مهم‌ترین این مفاهیم را می‌توان مواردی چون «خرد»، «راستی»، «توامانی دین و سیاست»، «فره ایزدی»، و «شاهی‌آرمانی» برشمرد. در این مقاله با محور قرار گرفتن عنصر «خرد» مفهوم و جایگاه آن در کلیله و دمنه مورد بررسی قرار گرفته است و با طرح پرسشی پیرامون چیستی و نمودهای خرد سیاسی در کلیله و دمنه و با استفاده از روش تحقیق توصیفی تحلیلی، ابتدا مبحثی کلی پیرامون پیشینه طرح مفهوم خرد در اندیشه ایرانی در دوره باستان مطرح گردیده و سپس خرد در کلیله و دمنه در قالب مباحثی چون ویژگی‌ها و جایگاه خرد و خردمندان و رفتار خردمندان به بحث گذاشته شده است.

خرد در متون و آیین‌های ایران باستان

«خرد»، یکی از عمیق‌ترین مفاهیم مطرح شده در اندیشه‌های ایرانی‌های قدیم، واز ارکان مهم اندیشه ایرانشهری است. در متون کهن ایرانی، خرد دری گشوده به نظام هستی است و هماهنگی با این نظام تنها در پرتو خرد امکان پذیر می‌شود. در عقاید و آیین‌های